

PUTNA STANICA AD DRINUM

Goran Popović
Osmaci, Bosna i Hercegovina

*Apstrakt: Ad Drinum navodi se kao druga stanica na putu koji je povezi-
vao Sirmium sa rudarskom oblašću Argentaria. Na osnovu naziva putne
stanice može se zaključiti da se navedena stanica nalazila u blizini reke
Drine. Po pitanju ubikacije stanice Ad Drinum, mišljenja istraživača su
podeljena. Kao potencijalne lokacije navode se grad Zvornik i selo Dri-
njača. Međutim, razmatranjem argumenata na kojima su raniji istraži-
vači zasnivali svoje teze dolazi se do zaključka da nijedna od prethodno
navedenih lokacija ne može biti prihvaćena kao mesto gde se nalazila
stanica Ad Drinum. Rastojanje između Sremske Mitrovice i Zvornika, ili
pak Drinjače, znatno se razlikuje od rastojanja Sirmium – Ad Drinum,
koje se navodi na Pojtingerovoj karti. Na osnovu arheoloških nalaza na
terenu, kao i podataka sa Pojtingerove karte, može se zaključiti da se put-
na stanica Ad Drinum nalazila u okolini sela Skočić, severno od Zvornika.*

*Ključne reči: Ad Drinum, putna stanica, Sirmium, Gensis, Argentaria,
Zvornik, Skočić*

*Abstract: Ad Drinum was the second station on the Roman road which
connected Sirmium with the mining district Argentaria. The name of Ad
Drinum station clearly indicates that the mentioned road station was lo-
cated near the Drina River. The researchers' opinions about locating Ad
Drinum road station were divided. Zvornik town and village Drinjača
are listed as potential locations of the mentioned road station. How-
ever, by considering the arguments on which earlier researchers have
based their opinion, it has been concluded that none of the previously
mentioned locations can be accepted as the location of the Ad Drinum*

station. The distance between Sremska Mitrovica and Zvornik, or Drinjača, differs considerably from the distance between Sirmium - Ad Drinum, which is listed on Tabula Peutingeriana. Based on the archaeological findings on the ground, as well as the data from the Tabula Peutingeriana, it can be concluded that the Ad Drinum road station was located in the vicinity of the village of Skočić, north of Zvornik.

Keywords: Ad Drinum, road station, Sirmium, Gensis, Argentaria, Zvornik, Skočić

Znanje koje posedujemo o prostoru Bosne i Hercegovine u antičko doba rezultat je napornih istraživanja više generacija naučnika, iz raznih delova Starog kontinenta, naučnika koji su svoje najbolje godine, a pojedini i celokupan “radni vek”, posvetili proučavanju antičke prošlosti na prethodno navedenom području. Međutim, još je francuski istoričar Ogisten Tjeri upozoravao da se prethodno akumulirana znanja ne smeju prihvatiti kao neprikosnovena. Štaviše, “istoričar treba da postavlja uvek nova pitanja, koja će menjati njegove ustaljene istraživačke i stvaralačke aktivnosti i uvek donositi nove i adekvatne rezultate”¹. Ipak, mnogi istoričari, kao i predstavnici njima srodnih nauka, i dan-danas preuzimaju zaključke ranijih istraživača bez prethodne provere istih. I kao što Ivo Bojanovski navodi, “stare greške i zablude uporno se prenose i u nova shvaćanja”.² To ne znači da mi unapred treba da odbacimo sva višedecenijski akumulirana znanja. Prethodno stečena znanja predstavljaju dobru polaznu tačku za sva nova istorijska istraživanja. Svakako da detaljna provera svih hipoteza drugih istraživača od istoričara zahteva više vremena i veću posvećenost, ali istovremeno omogućava i donošenje relevantnijih zaključaka. Isto tako, sprečava da se davno napravljene greške i učinjeni propusti iznova ponavljaju.

Sa novim otkrićima u severoistočnoj Bosni javila se potreba za revizijom dosadašnjih saznanja o ovom prostoru u antičkom periodu,³ potreba da se

¹ Ђорђе Станковић, Љубомир Димић, *Историографија под надзором*, том I, Прилози историји историографије, *Службени лист СРЈ*, Београд, 1996, 116.

² Ivo Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela XLVII, Centar za balkanološka ispitivanja 2, Sarajevo, 1974, 24.

³ Ostaci kamenom popločanog rimskog puta, u dužini od oko 2,2 km, otkriveni su na planini Bišini, u rejonu sela Mramorak, u opštini Osmaci, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina. Za

postojeći rezultati preispitaju, da se o njima nanovo promisli i da se tamo gde je to neophodno dorade.

Rimska komunikacija *Sirmium – Argentaria*

Rimski put koji je prolazio dolinom reke Drine imao je veliki značaj u antici jer je povezivao *Sirmium* sa bogatom rudarskom oblašću *Argentaria*. Bilo je više pokušaja da se odredi trasa puta na terenu, kao i putnih stanica koje su se nalazile duž njega. Međutim, u osnovi tih pokušaja nisu bila sistematska istraživanja. Sama trasa navedenog puta i dalje nije potpuno utvrđena, kao ni lokacija dve putne stanice⁴, koje se, prema Pojtingerovoj tabli (*Tabula Peutingeriana*), nalaze na putu *Sirmium – Argentaria*. U pitanju su stanice *Gensis* i *Ad Drinum*. Sam naziv stanice *Ad Drinum* (lat. nom. *Ad Drinus*) preveden znači *Kod Drine*. To jasno ukazuje da se navedena putna stanica nalazila u blizini reke Drine.

Jedini istorijski izvor za komunikaciju *Sirmium – Argentaria*, a samim time i *Ad Drinum*, jeste Pojtingerova karta. U pitanju je srednjovekovna kopija rimske putne karte na kojoj su predstavljeni glavni putni pravci sa naseljima i putnim stanicama, kao i rastojanja između njih.⁵ Rimski put koji je povezivao *Sirmium* sa rudarskim distriktom *Argentaria* nalazi se na šestom i sedmom segmentu spomenute karte.⁶

više podataka o tome videti: Goran Popović, “Rimske komunikacije u sjeveroistočnoj Bosni sa posebnim osvrtom na novootkrivenu dionicu puta na planini Bišini”, *Acta Illyrica*, Udruženje Bathinvs, Sarajevo, 2018. (u štampi). Na oko 900 metara južno od rimskog puta otkrivena je ranohrišćanska dvobrodna bazilika sa grobnicom na svod. Unutar bazilike pronađen je rimski nadgrobni spomenik. Goran Popović, Edin Veletovac, Amra Šaćić, “Recently discovered Basilica from Late Antiquity and a Tombstone Stela from Mramorak near Osmaci”, *Godišnjak*, Centar za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2017, br. 46, 184-202.

⁴ Putne stanice nalazile su se pored značajnijih antičkih komunikacija u svim delovima Rimskog carstva. Razlikuju se dva tipa putnih stanica: *mansio* i *mutatio*. Dok su *mutatio* predstavljale manje postaje koje su služile samo za zamenu konja i tegleće marve, *mansio* su mesta na kojima su putnici mogli da prespavaju, snabdeju se namirnicama, koriste usluge kovača i sl. Za više informacija o putnim stanicama videti: Miloje Vasić, Gordana Milošević, *Mansio Idimum, rimska poštanska i putna stanica kod Medveđe*, Arheološki institut, Beograd, 2000, 133-139; Cornelis van Tilburg, *Traffic and Congestion in the Roman Empire*, Routledge, London and New York, 2007, 46-47.

⁵ I. Vojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, 20; Владимир П. Петровић, *Римска насеља и комуникације од Јадрана до Дунава (I-IV век)*, Балканолошки институт САНУ, Ниш, 2015, 20, нп. 11.

⁶ Popis mesta i rastojanja između njih izgleda na sledeći način: *Sirmium XXX Gensis XV Ad Drinum – Argentaria*.

Prema Pojtingerovoj karti, rastojanje između putnih stanica *Ad Drinum* i *Gensis* iznosi 15 rimskih milja (r. m.), ili oko 22 km, dok je od *Sirmiuma* stanica *Ad Drinum* udaljena 45 r. m., ili oko 66 km.⁷ Na Pojtingerovoj karti nije prikazano rastojanje *Argentaria* – *Ad Drinum*. Razlog za to leži u činjenici da *Argentaria* nije mesto, već rudarska oblast. Centar ove oblasti bio je municipijum *Domavia*, koji se nalazio u blizini današnje Srebrenice.⁸

Po svemu sudeći, put je iz *Sirmiuma* preko Mačve i donjeg Podrinja išao pravolinijski ka reci Drini.⁹ Prva putna stanica *Gensis* tradicionalno se locira u rejonu sela Lešnica, na desnoj obali Drine.¹⁰ Od Sremske Mitrovice (*Sirmium*) Lešnica je udaljena oko 42 km, što se približno poklapa sa 30 rimskih milja, koliko iznosi rastojanje između *Sirmiuma* i putne stanice *Gensis*. Po mom mišljenju, kod Lešnice je antički put prelazio reku Drinu. Naime, između Lešnice sa jedne i Janje sa druge strane reke Drine postojao je gaz koji je omogućavao prelaz preko navedene reke.¹¹ U prilog pretpostavci da je rimska komunikacija *Sirmium* – *Argentaria* kod Lešnice prelazila reku Drinu, a zatim levom obalom navedene reke vodila do rudarskog distrikta *Argentaria*, idu ostaci rimskog puta pronađeni u selima Branjevo i Gornji Šepak u Bosni i Hercegovini.¹²

⁷ 1 rimska milja približno iznosi 1481 metar.

⁸ Ivo Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela LXVI, Centar za balkanološka ispitivanja 6, Sarajevo, 1988, 193-203; Edin Veletovac, "Istočnobosanska rudarska oblast", *Godišnjak*, Centar za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2014, br. 43, 113-120; Enver Imamović, "Srebrenica i okolica u rimsko doba", *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, knj. 17, Muzej istočne Bosne, Tuzla, 2002, 7-36.

⁹ S obzirom da se ovaj rad ne odnosi na rimsku komunikaciju *Sirmium* – *Argentaria*, već samo na jednu putnu stanicu, neću detaljno ulaziti u problematiku lociranja trase navedene rimske komunikacije.

¹⁰ Ivo Bojanovski, "Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (s posebnim obzirom na područje Bosne i Hercegovine)", *Godišnjak*, Centar za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1981, br. XIX, 190; Миливоје Васиљевић, Војислав Трбуховић, "Јадар у праисторији и у античко доба", у: *Јадар у прошлости*, РО Радио Подриње, Лозница, 1985, 35. U selu Lešnica ne postoje arheološki lokaliteti niti bilo šta drugo što bi ukazivalo da se na tom mestu nalazila rimska putna stanica.

¹¹ Navedeni gaz preko reke Drine, između sela Janje i Lešnice, postojao je sve do pred kraj 20. veka i neplanskog kopanja šljunka u koritu reke Drine.

¹² Едуард Ворличек, "Римске старине у Брањеву, котара Зворничког", *Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине*, књ. II, Сарајево, 1896, бр. VIII, 197-200. Bojanovski navodi da rimska cesta prelazi reku Drinu kod Han-Palatora, u blizini grada Loznice. I. Bojanovski, *Prilozi*, 190. Na tom mestu danas se nalazi granični prelaz između R. Srbije i R. Bosne i Hercegovine, Šepak-Trbušnica. Sam Bojanovski ne navodi razloge koji su ga naveli na takav

U odnosu na druge rimske komunikacije u provincijama Dalmaciji i Južnoj Panoniji, koje su bile tema mnogobrojnih monografija i naučnih radova, istraživanjem puta *Sirmium –Argentaria* bavio se relativno mali broj naučnika. Još manji broj je onih koji su dali stvarni doprinos rešavanju tog problema. Većina autora zadovoljila se nekritičkim preuzimanjem zaključaka ranijih istraživača, što je dovelo do toga da se netačni podaci ustale u literaturi.

Francuz Ami Bou (Ami Boué) bio je prvi koji je, u svom poznatom delu *La Turquie d'Europe*, na mestu današnjeg Zvornika locirao putnu stanicu *Ad Drinum*.¹³ Identičan stav u pogledu lokacije navedene putne stanice zastupao je i nemački geograf i kartograf Hajnrh Kipert (*Heinrich Kiepert*).¹⁴ Iako je Karl Pač (*Carl Patsch*) smatrao da za ovakvu tvrdnju nema dokaza na terenu¹⁵, navedenu tezu preuzeo je Konrad Miler (*Konrad Miller*). U svom delu *Itineraria romana, Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana* Miler podražava Kipertovu tezu, po kojoj je put *Sirmium – Argentaria* vodio desnom obalom Drine sve do Zvornika, tj. stanice *Ad Drinum*.¹⁶ Međutim, do sada nisu pronađeni tragovi rimskog puta, niti bilo šta što bi navodilo na pretpostavku da je put išao desnom obalom Drine. Za razliku od Boua, koji je proputovao Bosnu i Hercegovinu u prvoj polovini XIX veka, za oba nemačka istraživača karakteristično je da su istraživanje rimskih naselja i komunikacija obavljali na tzv. "kabinetski" način, odnosno nisu poznavali topografiju predela o kome su pisali, što je rezultiralo mnogim pogrešnim zaključcima u njihovim radovima. Ipak, to ne sprečava savremene istraživače da i dalje preuzimaju pogrešne zaključke navedenih naučnika.

Karl Pač dosta je neodređen kod ubiciranja putne stanice *Ad Drinum*. Za njega se ova stanica nalazila na mestu gde put koji polazi iz *Sirmiuma* stiže do Drine, ili je možda prelazi.¹⁷ To navodi na zaključak da Pač ubicira *Ad Drinum* na desnoj obali Drine.

zaključak. I zaista za sada ne postoji ništa što bi ukazivalo da je na tom mestu antički put prelazio reku Drinu.

¹³ Ami Boué, *La Turquie d'Europe; observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique, les moeurs, les coutumes, l'achéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'état de cet empire*, Vol II, Paris, 1840, 393.

¹⁴ Heinrich Kiepert, *Formae orbis antiqui*, Mit Namen-Verzeichnis, Berlin, 1893, 17.

¹⁵ Carl Patsch, "Ad Drinum", in: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1905, 1708-1709.

¹⁶ Konrad Miller, *Itineraria romana, Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, mit 317 Kartenskizzen und Textbildern, Stuttgart, 1916, 472.

¹⁷ C. Patsch, *Ad Drinum*, 1708-1709.

Problemom lociranja putne stanice *Ad Drinum* bavio se i Esad Pašalić u svojoj monografiji *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*. Prema Pašaliću, *Ad Drinum* se nalazio kod današnjeg sela Drinjača, južno od Zvornika, na mestu gde se reka Drinjača uliva u Drinu.¹⁸ Međutim, Pašalić potpuno zanemaruje Pojtingerovu kartu, kao i rastojanja između mesta koja se na navedenoj karti navode. Razlog za to je Pašalićevo nepoverenje u podatke koji se nalaze na Pojtingerovoj karti.

U periodu od 1978. do 1980. god. Ivo Bojanovski je, po sopstvenim rečima, na prostoru istočne Bosne obavio hodološka istraživanja sa ciljem lociranja rimskih putnih pravaca u ovom delu Bosne. Rezultati tih istraživanja objavljeni su u naučnom radu pod naslovom: *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji*.¹⁹ Oslanjajući se na oskudne arheološke nalaze, putnu stanicu *Ad Drinum* Bojanovski ubicira u Zvorniku, na levoj obali Drine. Ipak, stiče se utisak da Bojanovski nije podjednako istraživao sve delove antičkog puta *Sirmium – Argentaria*, što se posebno uočava na potezu Drinjača – Šepak.

Nakon Bojanovskog nije bilo novih pokušaja lociranja putne stanice *Ad Drinum*. Kasniji autori ograničili su se na ponavljanja zaključaka koje su, s jedne strane, izneli Kipert, Miler i Bojanovski, ili pak prihvatili Pašalićev predlog o ubiciranju navedene putne stanice.²⁰ Pokušaj Gordane D. Jeremić da *Ad Drinum* locira na teritoriji opštine Loznica, na desnoj obali Drine, može se u startu odbaciti jer autorka ne poznaje topografiju oblasti o kojoj piše. To se jasno vidi iz podatka da se za navedenu autorku Drinjača nalazi na teritoriji opštine Loznica.²¹

¹⁸ Esad Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1960, 74.

¹⁹ I. Bojanovski, *Prilozi*, 125-198.

²⁰ Славољуб Петровић, "Налази римског новца у Подрињу", *Нумизматичар*, Народни музеј, Београд, 2010, бр. 28, 107-144.

²¹ "На Табули су убележене станице *Ad Drinum* – непознате удаљености од Аргентарија, и станица *Gensis*, удаљена од *Ad Drinum*-а петнаест и Сирмијума тредесет римских миља, што би значило да се станица Ад Дринум налази на удаљености четрдесет пет миља од Сирмијума и вероватно би могла да се индетификује са данашњом општином Лозница, односно Дрињачом, док би Генсис могао да се лоцира у области Јадранске Лешнице." Гордана Јерemiћ, "Римски споменици из источних делова провинције Далмације и јужних делова Јужне Паноније", у: *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, (ур.) В. Филиповић, Р. Арсић, Д. Антонић, Београд – Ваљево, 2013, 179-180.

Selo Drinjača kao potencijalna lokacija putne stanice *Ad Drinum*

Selo Drinjača nalazi se na ušću istoimene reke u Drinu, južno od Zvornika, od koga je vazdušnom linijom udaljena oko 10 km. Prema Pašaliću, Drinjača je bila važna raskrsnica antičkih komunikacija, gde su se spajali romanijski i podrinjski put sa jednim drugim putnim pravcem koji je iz područja Breza – Vareš išao pored Olova i Kladnja u dolinu reke Drinjače. I ne samo to, Pašalić u Drinjači, tj. stanici *Ad Drinum* pretpostavlja završetak itinerarskog pravca *Salona – Argentaria*.²² Takođe, navedeni autor poziva se na Pača, kome pripisuje da *Ad Drinum* locira u Drinjači.²³

Mnogobrojne su činjenice koje govore protiv ubikacije stanice *Ad Drinum* na mestu današnjeg sela Drinjače. Do sada pronađeni arheološki nalazi ne mogu se povezati sa navedenom putnom stanicom. Godine 1883. prilikom izgradnje mosta preko reke Drinjače otkrivena su dva epigrafska spomenika (CIL III 12734, CIL III 12743), koji su, po svemu sudeći, bili ugrađeni u jedan raniji most iz doba osmanske vladavine ovim prostorom.²⁴ Na jednom od navedenih spomenika spominje se carski prokurator koji je obnovio tržnicu u Domaviji. To je navelo Pača i Bojanovskog na zaključak da su oba spomenika donesena iz Domavije. Međutim, čini se da to nije moguće. Naime, u ovoj planinskoj oblasti i danas se nalaze mnogobrojni kamenolomi, tako da je teško poverovati da je u osmanskom periodu bilo potrebno dopreмати kamen sa udaljenosti veće od 20 km, koliko iznosi rastojanje između Drinjače i Domavije. Po mom mišljenju, oba spomenika prvobitno su se nalazila u blizini mesta na kome su otkrivena. Ako se prihvati teza po kojoj je reka Drinjača bila severna granica oblasti *Argentaria*,²⁵ to znači da su oba spomenika pronađena ne samo na teritoriji navedene rudarske oblasti već i na teritoriji pod upravom municipijuma *Domavia*. Godine 1989. na lokalitetu Dvorišta u selu Drinjači vršena su probna arheološka iskopavanja. Tom prilikom otkriveno je jednoslojno naselje iz gvozdenog doba. Milica Kosorić iznela je pretpostavku da se radi o kratkotrajnom stočarskom naselju.²⁶

²² E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, 50-51, 74.

²³ “Pač smatra da je Ad Drinum = kod današnje Drinjače.” Isto, 50.

²⁴ Карл Пач, “Нове римске епиграфске течевине из Босне и Херцеговине”, *Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине*, год. XII, књ. II 1900, 182; I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, 194-195, n.p. 9; Salmedin Mesihović, *Antiqvi homines Bosnae*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2011, 173-174.

²⁵ I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, 200.

²⁶ Milica Kosorić, “Praistorijsko naselje Dvorišta u Drinjači”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, arheologija, nova serija, sv. XLV, Sarajevo, 1990, 27-34.

Za rimski put Breza/Vareš – Olovo – Kladanj – dolina reke Drinjače ne postoje dokazi na terenu. Po mom mišljenju, antički put je zaista morao prolaziti pored Olova i Kladnja, kao što je i pretpostavljao Pašalić. Međutim, navedeni put nije išao u dolinu Drinjače, već u dolinu reke Spreče.²⁷ U prilog tome idu nedavno otkriveni ostaci rimskog puta na severnim obroncima planine Bišine, u opštini Osmaci.²⁸ Svakako da je ušće reke Drinjače u Drinu bilo značajna raskrsnica puteva u antici, kao što je i danas. Međutim, nije bila tako značajna kao što ističe Pašalić.

Posebno je interesantno da Pašalić navodi, čak na dva mesta, da je Karlo Pač, jedan od najistaknutijih ranih istraživača rimskih naselja na teritoriji Bosne i Hercegovine, bio mišljenja da se *Ad Drinum* nalazio kod današnje Drinjače.²⁹ Međutim, u Pačovom tekstu u *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, na koji se poziva Pašalić, nema ni pomena Drinjače.³⁰ Prema Paču, *Ad Drinum* se nalazio na mestu gde rimski put koji polazi iz *Sirmiuma* i ide preko teritorije severozapadne Srbije doseže Drinu ili je prelazi.³¹ Netačno pripisivanje Paču da je locirao *Ad Drinum* kod sela Drinjače ustalilo se u stručnoj literaturi, pa se čak navodi i u Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine.³²

U prilog činjenici da se u selu Drinjači ne može ubicirati putna stanica *Ad Drinum* ide i njena velika udaljenost od Sremske Mitrovice (*Sirmium*). Rastojanje između Sremske Mitrovice i Drinjače, kada uzmemo u obzir da je od sela Lešnice rimski put prolazio levom obalom Drine, iznosi oko 91 km. To je znatno

²⁷ Bojanovski iznosi slično mišljenje. I. Bojanovski, *Prilozi*, 166. Za sada ne postoje dokazi na osnovu kojih bismo zaključili da je duž gornjeg toka reke Drinjače vodila neka rimska putna komunikacija.

²⁸ Vid. nap. 3.

²⁹ E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, 50, 74.

³⁰ “Zweite Station der von Sirmium südwärts gegen Argentaria führenden Strasse, wohl dort gelegen, wo die erst durch den serbischen Nordwestwinkel gehende Strasse den Drinus (Drina) erreichte und vielleicht auch übersetzte. Nach Kiepert *Formae orbis antiqui XVII* das heutige Zwornik. Kaum richtig; römische Reste sind daselbst bis jetzt noch keine nachgewiesen worden.” C. Patsch, *Ad Drinum*, 1708-1709. Predlog prevoda: Druga stanica puta koji vodi iz *Sirmiuma* južno prema *Argentariji* verovatno se nalazila tamo gde je put koji je vodio kroz srpski severozapadni deo dosezao Drinu, a možda i prelazio preko nje. Prema Kiepertovoj “*Formae orbis antiqui XVII*”, to je današnji Zwornik. Ali teško da je to tačno; rimski ostaci do sada nisu pronađeni (misli se na Zwornik).

³¹ U trenutku kada je Pač pisao navedeni tekst severna granica Srbije bila je na rekama Savi i Dunavu. Severozapadna oblast tadašnje Srbije bila je Mačva.

³² Ivo Bojanovski, “Ad Drinum, mansio”, u: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom I, Borivoj Čović, (ur.), Sarajevo, 1988, 156.

više u odnosu na rastojanje *Sirmium – Ad Drinum*, koje, prema Pojtingerovoj karti, iznosi 45 rimskih milja ili oko 66 km.

Kao što je ranije navedeno, Pojtingerova karta predstavlja jedini pisani izvor za putnu stanicu *Ad Drinum*. Ukoliko pretpostavimo da su rastojanja između mesta na navedenoj karti netačna, a upravo to čini Pašalić, onda možemo postaviti pitanje da li su i nazivi mesta na Pojtingerovoj karti tačni. Po mom mišljenju, veoma je moguće da na pojedinim mestima postoje određena odstupanja u razdaljinama na Pojtingerovoj karti u odnosu na stvarnu razdaljinu na terenu. Odbaciti jedini istorijski izvor i lociranje obavljati na osnovu retkih i nesigurnih arheoloških nalaza, ili na osnovu neutemeljenih pretpostavki, teško će nas dovesti do željenog cilja, tj. do pronalaska lokacije putne stanice *Ad Drinum*.

S obzirom na nedostatak arheoloških nalaza na terenu, kao i veliko odstupanje od razdaljine koja se navodi u Pojtingerovoj karti, možemo konstatovati da selo Drinjača ne može biti mesto na kome se nalazila putna stanica *Ad Drinum*.

Zvornik kao potencijalna lokacija putne stanice *Ad Drinum*

Zvornik je grad u istočnom delu Republike Srpske, u Bosni i Hercegovini. Nalazi se na levoj obali reke Drine, na mestu “gde Drina izlazi iz svog mračnog defilea i polako ulazi u plodnu, svetlu ravnicu”³³. Na mestu današnjeg Zvornika putnu stanicu *Ad Drinum* locirali su Kipert, Miler i Bojanovski. Posebno je značajno mišljenje Ive Bojanovskog, jednog od vodećih istraživača rimskih komunikacija i naselja na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Prilikom iznošenja teze *Ad Drinum = Zvornik Bojanovski* se poziva na Pojtingerovu kartu, arheološke nalaze u Zvorniku, kao i na to da je Drina bila plovna sve do navedenoga grada, što je, prema Bojanovskom, moralo uticati da se u antici na prostoru Zvornika razvije naselje.³⁴

Poslednji argument može se u startu odbaciti, jer znamo da je reka Drina pre izgradnje hidroelektrane bila plovna i južno od Zvornika, tj. do Diviča.³⁵ Uz to, Drina je planinska reka, sa mnogobrojnim brzacima i podvodnim stenjem. Na njen vodostaj dosta su uticali, a i danas utiču, vremenski uslovi i godišnja doba.

³³ Токо Мазалић, “Звоник (Зворник) стари град на Дрини”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, istorija i etnografija, nova serija, sv. X, Сарајево, 1955, 75.

³⁴ I. Bojanovski, *Prilozi*, 190.

³⁵ Mehmed Hudović, *Zvornik, slike i bilješke iz prošlosti*, Udruženje građana opštine Zvornik, Sarajevo, 2000, 107.

U proleće, kada su kiše najobilnije, i u leto, za vreme suša, Drina nije mogla biti plovna kod Zvornika.

Arheološki ostaci iz antičkog perioda veoma su retki na teritoriji grada Zvornika. Godine 1948. Dimitrije Sergejevski pronašao je deo natpisnog polja sa nadgrobno spomenika, koji je bio uzidan u “temelje novih hambara za kukuruz”³⁶. Natpisno polje nalazilo se u veoma lošem stanju. Na njemu je bilo moguće jedino pročitati ime *Aurelio*.³⁷ Iako Sergejevski navodi da nije poznato odakle nadgrobni spomenik potiče, možda treba pretpostaviti da je spomenik pronađen prilikom kopanja temelja za navedene ambare, te da je iskorišćen kao građevinski materijal prilikom zidanja temelja ostava za kukuruz. Druga hipoteza: spomenik je bio uzidan u srednjovekovnu franjevačku crkvu, koja je 1946. godine porušena. Poznato nam je da su ostaci navedene crkve iskorišćeni za izgradnju navedenih ambara.³⁸

Mazalić navodi jedan reljefni prikaz rimskog vojnika sa oštećenom glavom, koji se nalazio uzidan u zid tvrđave, a za koji se u narodu verovalo da je prikaz Proklete Jerine.³⁹ Prema Mazaliću, navedeni reljef izvađen je iz zida tvrđave i čuvan u spremištu bivše franjevačke crkve, koja je, kao što smo naveli, porušena 1946. godine.⁴⁰ Po mom mišljenju, natpisno polje koje je pronašao Sergejevski i reljef koji opisuje Mazalić bili su delovi istog rimskog nadgrobno spomenika. Rimski spomenik prvobitno je uzidan u zid tvrđave, odakle je bio izvađen od strane austrougarskih činovnika i smešten u spremište stare srednjovekovne franjevačke crkve u Zvorniku. Po završetku Drugog svetskog rata franjevačka crkva je srušena, kao i svi objekti koji su pripadali ovoj crkvi, a materijal iskorišćen za izgradnju novih ambara.

Pri vrhu šanca koji se nalazio ispred severne kapije Donjeg grada, a koja više ne postoji, nalazio se uzidan kamen sa prikazom figure koja je dosta podse-

³⁶ Na tom mestu danas se nalazi hotel Drina. M. Hudović, *Zvornik, slike i bilješke iz prošlosti*, 64.

³⁷ Dimitrije Sergejevski, “Novi i revidirani rimski natpisi”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, nova serija, sv. VI, Sarajevo, 1951, 306.

³⁸ Ђоко Мазалић, “Звоник (Зворник) стари град на Дрини (крај)”, *Гласник Земалског музеја Босне и Херцеговине*, историја и етнографија, нова серија, св. XI, Сарајево, 1956, 272-273; M. Hudović, *Zvornik, slike i bilješke iz prošlosti*, 14.

³⁹ Prema narodnom predanju, Zvorničku tvrđavu je izgradila Jerina (Irena Kantakuzin), supruga despota Đurđa Brankovića (1427-1456). Zvornička tvrđava prvobitno se nazivala Jerinin grad, ali je ime promenjeno u Đurđev grad. U severoistočnoj Bosni narodno predanje pripisuje tzv. Prokloj Jerini izgradnju još i tvrđava Teočak i Jerinin grad u dolini reke Drinjače. Ђ. Мазалић, *Звоник (Зворник) стари град на Дрини (крај)*, 244-245.

⁴⁰ Isto, 277.

ćala na žensku i zbog toga prozvana “Jerina”. Prema Mazaliću, u pitanju je deo rimskog nadgrobnog spomenika.⁴¹ To bi mogao biti isti spomenik koji navodi nemački novinar i istraživač Henrik Renner (*Heinrich Renner*), koji je posetio Zvornik krajem XIX veka.⁴² Po mom mišljenju, moguće je da se i u ovom slučaju radi o delu rimskog nadgrobnog spomenika. Na spomeniku je mogao biti prikazan rimski vojnik u tunici do kolena, a što je navodilo ljude na zaključak da se radi o predstavi žene.

Pronalazak, po svemu sudeći, dva vojnička nadgrobnog spomenika u Zvorniku ne iznenađuje ako znamo da je jedna rimska kohorta, ili jedan njen deo, bila stacionirana na lokalitetu Ograde⁴³ u selu Divič, oko 3 km južno od Zvornika.⁴⁴ Prisustvo rimskog vojnog odreda sigurno je uticalo da se u Diviču formira naselje.⁴⁵ Veoma često isluženi vojnici (veterani) ostajali su da žive u blizini mesta gde su obavljali vojnu službu. Oba rimska nadgrobnog spomenika mogla su biti prenesena iz navedenog obližnjeg sela, prilikom dograđivanja tvrđave u XVI i XVII veku, mada ne treba isključiti ni mogućnost da su se nadgrobnog spomenici nalazili na teritoriji grada Zvornika, ili ono što je još verovatnije, da su se nalazili u današnjem Malom Zvorniku, koji se nalazi na desnoj obali Drine.

⁴¹ Ђ. Мазалић, *Звоник (Зворник) стари град на Дрини (крај)*, 257.

⁴² “Na crvenoj mramornoj ploči u zidini ima oslikana ženska spodoba i nečitljiv starobosanski napis, kojima se spominje najkrasnija vladalica zvornička Jelena, Prokleta Jelena, kako je narod zove.” Heinrich Renner, *Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko*, putovanja Henrika Rennera: s tristapedesetipet ilustracija po slikama W. L. Arndta, E. Arndt-Čeplina i dr. te po fotografskim snimcima: s geografskom kartom, prevod Isa Velikanović, Hrvatska dionička tiskara, Mitrovića, 1900, 227.

⁴³ Na navedenom lokalitetu nađeni su ostaci zidova i rimske opeke, koji su poslužili kao građevinski materijal prilikom izgradnje puta kroz Drivič. Karlo Patsch, “Arheološko-epigrafska istraživanja povjesti rimske provincije Dalmacije”, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, god. XIX, knj. IV, Sarajevo, 1907, 466. Takođe, na steni su pronađeni i ostaci žrtvenika. Sačuvan je samo gornji deo žrtvenika, polomljen na dva dela, visine 0,61 m, širine 0,32 m i debljine 0,28 metara. Na natpisnom polju vidljiv je sledeći tekst: *I(ovi) O(optimo) M(aximo) co(ho)rtali*. Никола Вулић, *Антички споменици наше земље, трачки коњаник и друге иконе из античког доба*, Споменик ХСVIII, Српска академија наука, Београд, 1941-1948, 49; I. Bojanovski, *Prilozi*, 151. Danas se stena Ograde naziva Vidikovac. Na tom mestu se danas nalazi hotel Vidikovac.

⁴⁴ E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, 74; I. Bojanovski, *Prilozi*, 151; Veljko Paškvalin, “Ograda, Divič, Zvornik”, u: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom II, Borivoj Čović, (ur.), Sarajevo, 1988, 95.

⁴⁵ Naravno, to je pod uslovom da prihvatimo da se tu zaista nalazio odred neke rimske legije, a što je opet vrlo upitno. Na Vidikovcu je pronađena “kula nepravilnog šiljkastog oblika”, za koju Čremošnik navodi da je tipična za 6. vek. Irma Čremošnik, “Rimska utvrđenja u BiH sa osobitim osvrtom na utvrđenja kasne antike”, *Arheološki vestnik*, Ljubljana, 1990, br. 41, 356.

U zborničkom naselju Zamlaz, koje se prostire od zgrade opštine do policijske stanice, prilikom građevinskih radova kod stare zamlaške džamije navodno je otkrivena kasnoantička grobnica na svod.⁴⁶ Međutim, na osnovu dostupnih podataka stiče se utisak da je grobnica uništena i pre nego što su arheolozi imali priliku da je istraže.

Glavni argument na koji se poziva Bojanovski prilikom identifikacije Zvornika sa putnom stanicom *Ad Drinum* jeste rastojanje između Zvornika i sela Lešnice (*Gensis?*), koje, prema navedenom istraživaču, iznosi oko 22 km, ili 15 rimskih milja.⁴⁷ Međutim, stvarno rastojanje između Zvornika i Lešnice, gledano vazdušnom linijom, iznosi oko 33 km. Kada se uzme u obzir konfiguracija terena, kao i osnovana pretpostavka da trasa rimskog puta od Zvornika ide levom obalom reke Drine, koju, prema navedenom istraživaču, prelazi kod današnjeg graničnog prelaza Šepak⁴⁸, dobijamo da rastojanje između Zvornika i sela Lešnice iznosi oko 36 km. To je daleko više od 15 rimskih milja, ili oko 22 km, koliko, prema Pojtingerovoj karti, iznosi rastojanje između stanica *Gensis* i *Ad Drinum*.

Na osnovu podataka sa Pojtingerove karte, kao i dosadašnjih arheoloških nalaza, može se izvesti zaključak da se putna stanica *Ad Drinum* nije nalazila na mestu današnjeg Zvornika.

Jedan novi predlog lokacije stanice *Ad Drinum*

Za razliku od sela Drinjače i grada Zvornika, gde su arheološki nalazi iz antičkog perioda veoma retki, jedan drugi prostor uz reku Drinu po brojnosti arheoloških ostataka posebno se izdvaja. Na tom prostoru do sada je registrovano čak 159 praiistorijskih humki, jedno praiistorijsko naselje, ostaci objekata na tri različita lokaliteta, od kojih su dva sigurno bila korišćena od strane Rimljana, kao i mnogobrojni srednjovekovni nadgrobni spomenici. Sve navedeno jasno ukazuje na kontinuitet naseljenosti ove oblasti kroz različite istorijske epohe. Navedena oblast nalazi se u blizini reke Drine, severno od Zvornika, i može se približno ograničiti rečicom Sipuljom na jugu i tzv. Šepačkom izbočinom na severu, tj. obronkom Majevice koji se spušta do obale reke Drine. Praistorijske nekropole na ovom prostoru je

⁴⁶ Ivo Bojanovski, "Bilješke iz arheologije: iz rada Arheološkog referata Zavoda", *Naše starine*, Sarajevo, 1967, br. XI, 193. Hudović se poziva na neobjavljen tekst Irme Čremošnik po kome je pronađeno više grobova sa priložima, ali ni grobovi ni prilozi nisu sačuvani. M. Hudović, *Zvornik, slike i bilješke iz prošlosti*, 7, np. 2.

⁴⁷ I. Bojanovski, *Prilozi*, 190.

⁴⁸ Videti nap. 11.

60-ih i 70-ih godina prošlog veka istraživala Milica Kosorić, dok na tri prethodno navedena lokaliteta do sada nisu obavljena arheološka istraživanja.⁴⁹

Na severozapadnom, nižem vrhu brda Kostur, iznad sela Skočić, u zaseoku Ugljari, nalaze se ostaci dva objekta građena od lomljenog kamena.⁵⁰ Đuro Basler je bio mišljenja da se radi o kasnoantičkom utvrđenju.⁵¹ Identičan stav ima i Bojanovski.⁵² Na samom vrhu jasno se uočavaju zidovi dve manje građevine približno pravougaonog oblika. Prema Bojanovskom, jedna od navedenih građevina predstavlja rezervoar za vodu.⁵³ Na oko 35 m južno od vrha mogu se videti tragovi zidova. To navodi na zaključak da su dimenzije kompleksa verovatno veće od onih koje Bojanovski navodi.⁵⁴ Neposredno ispod severozapadnog vrha Kostura nalazi se plato koji lokalno stanovništvo naziva Crkvina. Na zapadnom delu platoa izgrađena je crkva 2009. godine, dok je na vrhu Kostura postavljen drveni krst.⁵⁵ Sam toponim Crkvina navodi na pretpostavku da bi lokalitet mogao poticati iz perioda kasne antike. Naime, mnogobrojni su primeri u svim delovima Bosne i Hercegovine da su na lokalitetima Crkvina ili Crkvine otkrivene ranohrišćanske bazilike. Samo neki od primera za to su ranohrišćanske bazilike u Oborcima kod Donjeg Vakufa⁵⁶, selu Mokro kod Mostara⁵⁷, Prisoju kod Duvna⁵⁸,

⁴⁹ Milica Kosorić, Dušan Krstić, "Iskopavanje praistorijskih humki u Pađinama i Ročeviću", *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Tuzla, 1970, br. VIII, 23-36; Milica Kosorić, Dušan Krstić, "Iskopavanje praistorijskih humki u Pađinama i Ročeviću 1970-1971 godine", *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Tuzla, 1972, br. IX, 9-27; Milica Kosorić, "Istraživanje praistorijskih humki na području Pađina-Trnovice", *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Tuzla, 1975, br. XI, 15-20; Milica Kosorić, "Novi podaci o sahranjivanju na praistorijskim humkama u Ročeviću i Pađinama", *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Tuzla, 1984, br. XV, 13-20.

⁵⁰ Prema Bojanovskom, naziv Kostur potiče od latinske reči *castrum*, što u prevodu znači utvrđenje. I. Bojanovski, *Prilozi*, 153. O navedenom lokalitetu nema pomena u Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine.

⁵¹ "Poviše sela Skočić na donjoj Drini, nalazi se brijeg s razvalinama utvrde zvane Kostur. Lokalitet nije pretražen, ali neke okolnosti indiciraju ovdje postojanje kasnoantičkog utvrđenja." Đuro Basler, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1972, 59.

⁵² I. Bojanovski, *Prilozi*, 153.

⁵³ Isto, 153.

⁵⁴ Bojanovski navodi da su dimenzije utvrđenja oko 25x15 metara. Isto, 153.

⁵⁵ Drveni krst postavljen je od strane meštana i lokalnog sveštenika, koji smatraju da su na vrhu Kostura ostaci srednjovekovne crkve. To bi moglo da znači da prilikom gradnje moderne crkve nisu pronađeni temelji ranije građevine.

⁵⁶ Đuro Basler, "Bazilika u Oborcima", *Naše starine*, Sarajevo, 1960, br. VII, 59-72.

⁵⁷ Đ. Basler, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, 100-104.

⁵⁸ Isto, 112-113.

Mramorku kod Osmaka⁵⁹. Međutim, u istočnoj Bosni postoje slučajevi da su na dva lokaliteta, gore navedenog naziva, otkrivene srednjovekovne crkve. U pitanju su lokaliteti u selu Crkvina kod Goražda⁶⁰ i u Bjelosavljevićima kod Sokoca⁶¹.

Naselje Ugljari danas je poznato po Rudniku kvarca “Bijela stijena”. Međutim, za sada ne znamo da li je kvarc ovde eksploatisan i u antici. U *Sirmiumu* su pronađene staklarske peći, ali nije poznato odakle je poticao kvarc koji je korišćen za izradu stakla.⁶²

Sl. 1. Ostaci zidova na brdu Kostur (autor: G. Popović)

Na oko 4 km severno od Kostura, u selu Lokanj, nalazi se brdo Gradac.⁶³ Na njegovom vrhu vidljivi su tragovi utvrđenja sa zidovima građenim od pritesanog

⁵⁹ Videti nap. 3.

⁶⁰ Zdravko Kajmaković, “Drina u doba Kosača”, *Naše starine*, Sarajevo, 1981, br. XIV-XV, 147.

⁶¹ Aleksandar Jašarević, Snježana Antić, “Ecclesiam de Glasinac – arheološka istraživanja na Crkvini u Bjelosavljevićima”, *Godišnjak*, Centar za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2017, br. 46, 225-256.

⁶² Petar Milošević, “Radionice stakla u Sirmijumu”, *Arheološki vestnik*, Ljubljana, 1976, br. 25 102-108.

⁶³ U Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine pogrešno je navedeno da se Gradac nalazi u selu Trnovici. Milica Kosorić, “Gradac, Trnovica, Zvornik”, u: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine* II, Borivoj Čović, (ur.), Sarajevo, 1988, 91.

kamena i krečnog maltera. Sa nadmorskom visinom od oko 500 metara, Gradac dominira okolinom. Na mestu gde se nalazilo utvrđenje pogled se pruža na sve četiri strane sveta. Lokalno stanovništvo je iskopavalo i odnosilo kamen sa lokaliteta. Iz tog razloga nije moguće steći pravu predstavu o veličini i obliku zidova. Prilikom tih sistematskih uništavanja na Gradcu su pronalazeni razni gvozdeni predmeti.⁶⁴ Ipak, vidljivi tragovi maltera mogli bi da ukazuju da je građevina nastala, ili pak dograđivana, u periodu kada su Rimljani vladali ovim prostorom. Na severnom delu brda registrovani su tragovi suhozida, a u njegovom podnožju pronađeni su fragmenti praistorijske keramike.⁶⁵

Na lokalitetu Krčevine u selu Trnovica, na oko pola puta između Kostura i Gradca, registrovano je praistorijsko naselje sa bogatim nalazima iz kasnog neolita. Pored naselja, na platou je ustanovljeno postojanje praistorijske nekropole sa pet humki, kao i srednjovekovnih stećaka.⁶⁶

U selu Pađine registrovan je lokalitet Gradinica. Nalazi se na brdu koje se uzdiže iznad modernog naselja. Od magistralnog puta Bijeljina – Zvornik lokalitet je udaljen oko 1 km. Izveštaj sa arheoloških iskopavanja vođenih na lokalitetu Gradinica svodi se na dve rečenice u *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine*.⁶⁷ Prema Milici Kosorić, Gradinica predstavlja paristorijsku građinu na kojoj je pronađen “nedovoljno tipičan keramički materijal iz praistorijskog doba”.⁶⁸ Na površini lokaliteta danas, kao i u vreme kada je Milica Kosorić istraživala ovo područje, nema vidljivih ostataka građevina, niti bilo čega, osim naziva lokaliteta, što bi ukazivalo da se radi o praistorijskom utvrđenju. Naravno, to ne znači da na lokalitetu nisu postojali nadzemni arheološki ostaci, koji su možda poslužili kao građevinski materijal.

Sva tri navedena lokaliteta nalaze se na međusobno malom rastojanju. Za Kostur i Gradac može se osnovano pretpostaviti da su korišćeni od strane Rimljana. Nedostatak podataka o Gradinici onemogućava donošenje bilo kakvog zaključka u vezi sa ovim lokalitetom. Jedno je zajedničko za sva tri navedena

⁶⁴ M. Kosorić, *Gradac, Trnovica, Zvornik*, 91.

⁶⁵ Isto, 91. Svi dosadašnji pokušaji da pronađemo suhozid bili su bezuspešni, mada se postavlja pitanje da li taj suhozid i dalje postoji.

⁶⁶ U jednoj od dve istražene humke pronađen je gvozdeni nož iz ranog srednjeg veka. Milica Kosorić, “Krčevine, Trnovica, Zvornik”, u: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine II*, Borivoj Čović, (ur.), Sarajevo, 1988, 93.

⁶⁷ Milica Kosorić, “Gradinica, Pađine, Zvornik”, u: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine II*, Borivoj Čović, (ur.), Sarajevo, 1988, 91.

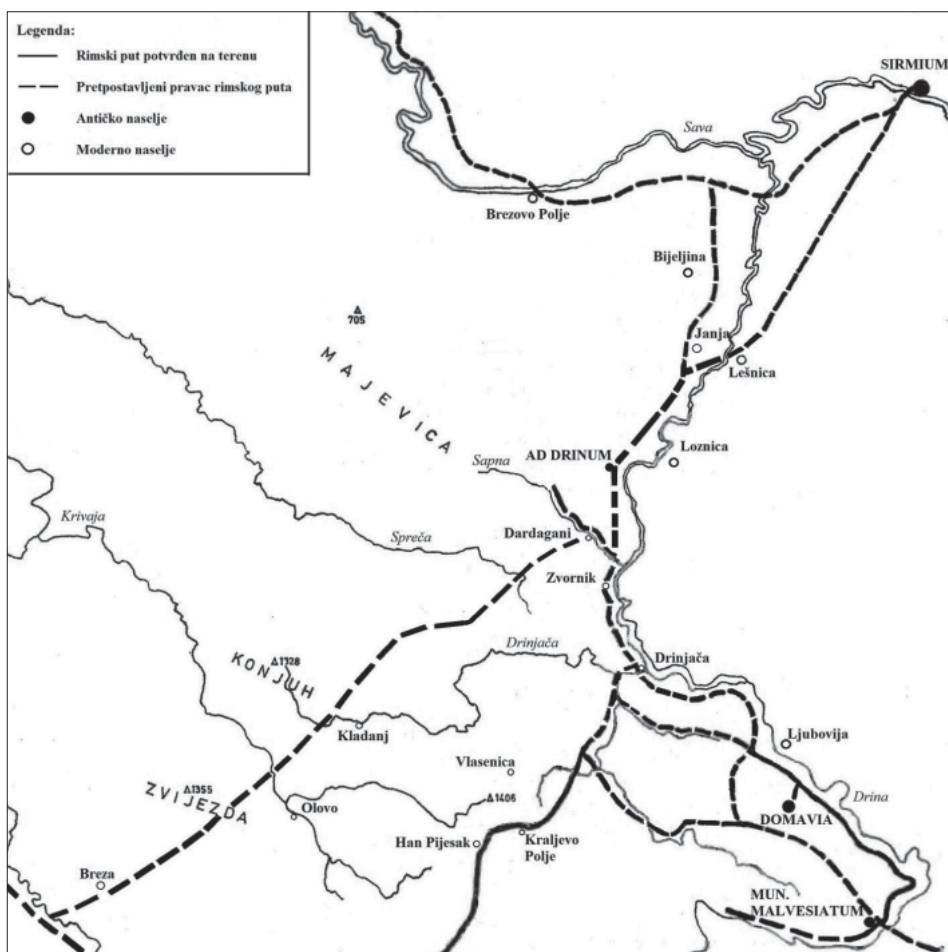
⁶⁸ Isto, 91.

utvrđenja. Nalazila su se u neposrednoj blizini rimskog puta koji je povezivao *Sirmium* ne samo sa bogatim rudnicima oko srednjeg toka reke Drine već i sa rimskim kamenolomom u selu Dardagani.⁶⁹ Navedena antička komunikacija sigurno nije prolazila ravnicom neposredno pored reke Drine. Naime, izlivanje reke iz svog korita dovelo bi do prekida saobraćaja, a verovatno i oštećenja kaldrme. Po mom mišljenju, rimski put je išao blagim padinama brda ili eventualno neposredno ispod brda koja se pružaju duž leve obale reke Drine. Bez obzira na značaj navedene rimske komunikacije, pogrešno je pretpostaviti da su objekti na sva tri lokaliteta služili za njenu zaštitu. Na osnovu položaja na kome se nalazi, ulogu nadgledanja i zaštite rimskih komunikacija mogao je da ima Gradac u selu Lokanj. S ovog lokaliteta mogla se kontrolisati ne samo dolina reke Drine već i njeno zaleđe. Posebno je značajno to što je sa Gradca moguće uspostaviti vizuelni kontakt sa planinom Vidojevicom, koja se nalazi zapadno od sela Lešnice, na desnoj obali reke Drine. Na vrhu Vidojevice nalaze se ostaci manjeg utvrđenja, sa zidovima približno kružnog oblika. Po svemu sudeći, utvrđenje na Vidojevici imalo je funkciju nadgledanja i zaštite putne komunikacije koja je od *Sirmiuma* vodila do obale reke Drine.⁷⁰

Brdo Kostur, najjužnije od tri prethodno navedena lokaliteta, od sela Lešnice (*Gensis*?) udaljeno je oko 22 km, a od Sremske Mitrovice (*Sirmiuma*) oko 65 km. Navedene razdaljine približno se slažu sa milijacijama na Pojtingerovoj karti.

⁶⁹ Utvrđeno je da je krečnjak korišćen u *Sirmiumu* najvećim delom poticao iz kamenoloma u selu Dardagani. B. Đurić, A. Maver, I. Rižnar, D. Jovanović, J. Davidović, "Sirmium's main limestone quarry at Dardagani (Bosnia and Herzegovina)", in: *Interdisciplinary studies on ancient stone*, proceedings of the IX Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity (ASMOSIA), Conference (Tarragona 2009), Tarragona 2012, 472-479. Ostaci rimskog kamenoloma u Dardaganima nalaze se oko 7 km jugozapadno od brda Kostur.

⁷⁰ Arsić je mišljenja da se na Vidojevici nalazila osmatračnica. Радивоје Арсић, "Функција римске војне инфраструктуре на простору северозападне Србије", *Гласник*, Српско археолошко друштво, Београд, 2011, бр. 27, 69. Nasuprot tome, pojedini istraživači su na obroncima Vidojevice locirali putnu stanicu *Gensis*. М. Васиљевић, В. Трбуховић, "Јадар у праисторији и у античко доба", у: *Јадар у прошлости*, 36.

Sl. 2. Rimska naselja i komunikacije u severoistočnoj Bosni

Zaključak

Analizom Pojtingerove karte i argumenata na kojima su prethodni istraživači zasnivali svoje teorije o lokaciji druge stanice na putu *Sirmium – Argentaria*, kao i arheoloških nalaza na terenu, dolazimo do određenih zaključaka. Ušće reke Drinjače u reku Drinu svakako je bila važna raskrsnica puteva u antici, jer se na tom mestu spajao rimski put koji je išao dolinom reke Drine sa putem koji je dolazio iz pravca Sarajevskog polja.⁷¹ Veoma je moguće u budućnosti da se na

⁷¹ Za više informacija o rimskom putu koji je iz Sarajevskog polja išao preko Romanije, a zatim

ovom mestu, ili u njegovoj blizini, otkriju ostaci privatnih ili javnih objekata iz antičkog perioda, ali to ipak ne može da promeni konkluziju da se u selu Drinjači nije nalazila putna stanica *Ad Drinum*.

Takođe, ne postoji nijedan dokaz koji bi išao u prilog ubiciranju stanice *Ad Drinum* na teritoriji grada Zvornika. Čak i ako prihvatimo kao tačnu informaciju o pronalasku grobnice na svod, to nije dovoljan dokaz da bi se u Zvorniku locirala navedena putna stanica. Štaviše, postojanje grobnice na svod ne znači ni da se tu nalazila ranohrišćanska bazilika. Po mom mišljenju, veoma je moguće da se južno od Zvornika, u rejonu sela Divič, koje je izgradnjom hidroelektrane većim delom potopljeno, nalazila manja rimska naseobina. Prisustvo jednog odeljenja kohorte u Diviču, ili pak možda celog odreda, moralo je dovesti do toga da se u blizini formira civilno naselje. Nije slučajno što je u Diviču bio stacioniran jedan rimski odred. Zajedno sa brdom Orlovina, na desnoj obali Drine, stena Vidikovac (ranije Ograde) zatvara prilaz srebronosnim rudnicima istočne Bosne iz pravca severa. Na brdu Orlovina, iznad Malog Zvornika, izvode se arheološka iskopavanja od 2013. god. Međutim, arheološki nalazi još uvek nisu publikovani i stavljeni na uvid naučnoj javnosti. Ipak, neke indicije ukazuju da bi moglo biti reči o značajnijem kasnoantičkom i ranosrednjovekovnom naselju. Kao i u slučaju Zvornika, i brdo Orlovina suviše je udaljeno od Sremske Mitrovice da bi se moglo smatrati potencijalnom lokacijom *Ad Drinuma*.

Mnogobrojni arheološki ostaci jasno ukazuje da je prostor gde se nalaze Kostur, Gradac i Gradinica bio veoma naseljen u praistorijsko doba. Za sada ne mogu ni da se naslute razlozi koji su uticali na formiranje prvih naselja na ovom prostoru. Možemo pretpostaviti, sasvim osnovano, da je postojao kontinuitet naseljenosti u ovom području i u periodu rimske vlasti, ali i kroz srednji vek.

U ovom slučaju nije moguće izvršiti bilo kakvu komparaciju sa drugim gradinama na prostoru Bosne i Hercegovine. Naime, mi o gradinskom tipu naselja ne znamo ništa više od istraživača 60-ih godina prošlog veka.⁷² Kada tome dodamo da su ti istraživači znali vrlo malo o navedenom tipu naselja, tada dobijamo pravu predstavu problema sa kojim se suočavamo. Posebno se to odnosi na

dolinom Jadra i Drinjače do reke Drine videti: Philipp Ballif, *Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina*, Bosnisch-hercegovinischen landesmuseum, Wien, 1893, 38-40.

⁷² U prilog navedenoj tvrdnji ide podatak da su tek prethodne, 2017. godine objavljeni rezultati arheoloških istraživanja antičkog utvrđenja kod Doboja, koja su izvođena 1959. i 1960. godine. Vanja Žigić, "Rezultati prvih arheoloških istraživanja antičkog utvrđenja u Makljenovcu kod Doboja 1959. i 1960. godine", *Godišnjak*, Centar za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2017, br. 46, 125-167.

istočnu Bosnu.⁷³ S obzirom da se funkcija Gradinice ne može ni pretpostaviti, prevashodna uloga Gradca bila je, po mom mišljenju, osmatranje i zaštita komunikacija u donjem toku reke Drine. S utvrđenjem na planini Vidojevici Gradac je činio jedan širi odbrambeni sistem južno od *Sirmiuma*. Nasuprot tome, čini se da ostacima objekata na brdu Kostur nije glavna funkcija zaštita. Na to pre svega ukazuje položaj Kostura, ali i blizina Gradca, koji je, po svemu sudeći, obavljao tu funkciju. Veoma je značajan podatak da je rimski put *Sirmium – Argentaria* prolazio istočnim padinama Kostura, ili pak u njegovom podnožju.

U poređenju s argumentima na kojima se zasniva lociranje stanice *Ad Drinum* u Zvorniku ili u selu Drinjači, dokazi za ubikaciju navedene putne stanice u rejonu sela Skočić daleko su relevantniji, bar po mom mišljenju. Posebno je značajno to što se oslanjaju na Pojtingerovu tablu, kao jedini istorijski izvor za navedenu putnu stanicu. Ipak, konačno rešenje pitanja lokacije putne stanice *Ad Drinum* mogu možda dati samo sistematska arheološka iskopavanja na lokalitetima Kostur, Gradinica i Gradac, ili slučajni epigrafski nalazi.

ROAD STATION AD DRINUM

Summary

The Roman route that passed through the valley of the Drina River was of great importance in antiquity, because it linked *Sirmium*, the center of the province of Pannonia Secunda, with the rich mining district of *Argentaria*. There were several attempts to determine the route of the road, as well as the road stations that were along it. However, these attempts were not systematic researches. The route itself is still not fully determined, as well as the location of two road stations, *Gensis* and *Ad Drinum* stations, which, according to the *Tabula Peutingeriana* are on the route of *Sirmium-Argentaria*. According to *Tabula Peutingeriana*, the distance between *Ad Drinum* and *Gensis* is XV Roman miles, or about 22 km, while the distance between *Sirmium* and *Ad Drinum* is XLV Roman miles, or about 66 km. The researchers' opinions about locating *Ad Drinum* road station were divided.

⁷³ I. Čremošnik, *Rimska utvrđenja u BiH*, 355.

Esad Pašalić located *Ad Drinum* in village Drinjača, in the eastern part of Bosnia and Herzegovina, where the Drinjača River flows into the Drina River. Given the lack of archaeological evidence on the ground, as well as the large deviation from the distance indicated in the *Tabula Peutingeriana*, we can conclude that the village of Drinjača cannot be the place where *Ad Drinum* road station was located.

Ami Boué, Heinrich Kiepert, Konrad Miller and Ivo Bojanovski have located *Ad Drinum* in town Zvornik, on the left bank of the Drina River. As in the case of village Drinjača, no archaeological finds were found in Zvornik, which would locate *Ad Drinum* in this place. According to Bojanovski, the distance between Zvornik and Lešnica (*Gensis?*) is about 22 km. However, the actual distance between Zvornik and Lešnica, viewed by the air line, is about 33 km.

On the left bank of the Drina River, in a small geographical area north of Zvornik, there are remains of three ancient fortifications. These are Gradac, Gradinica and Kostur. On the northern, lower top of the Kostur hill above the village of Skočić, in the hamlet of Ugljari, there are remains of a fortification, built of broken stone and lime plaster. At the very top there are clearly visible walls of two smaller buildings approximately rectangular in shape. Comparing distances on the ground with information from the Peutinger table, we come to a surprising discovery. Kostur, the southernmost of the three listed sites, is about 22 km from Lešnica (*Gensis?*), and about 64 km from Sremska Mitrovica (*Sirmium*). These distances approximately fit within a distance of about 22 km (XV Roman miles) between *Gensis* and *Ad Drinum* stations, or the distance between *Sirmium* and *Ad Drinum*, which is about 66 km (XLV Roman miles).